

Renata OLSZOWIEC

Specjalny Ośrodek Szkolno–Wychowawczy im. M. Grzegorzewskiej w Puławach

AGRESJA W NAS I WOKÓŁ NAS

Agresja staje się obecnie tematem numer jeden wśród zagadnień związanych z bezpieczeństwem. Narastająca jej fala przejawiana wśród zachowań nie tylko osób nieletnich budzi niepokój społeczeństwa. Większość ludzi uważa, że problemy związane z agresją ich nie dotyczą. W gruncie rzeczy każdy z nas spotyka się na co dzień z tym zjawiskiem.

Literatura przedmiotu podaje bardzo dużo definicji agresji. Najczęściej terminu tego używa się dla określenia zachowań, które mają na celu skrzywdzenie kogoś, najczęściej drugiej osoby, spowodowanie utraty przez tą osobę cenionych przez nią wartości, zadanie jej bólu fizycznego, czy spowodowanie cierpienia moralnego.

Zachowanie agresywne jest jednym z rodzajów zaburzeń w kontaktach społecznych dzieci, młodzieży i sprawia najwięcej kłopotów. W grupie rówieśniczej przyjmuje zazwyczaj formę bójek, kłótni, dokuczania. Agresywność jest cechą charakterystyczną jednostek impulsywnych, nieopanowanych i niezdyscyplinowanych. Problem agresji dotyczy nie tylko dzieci i młodzież szkół ogólnodostępnych jest on również obecny w ośrodkach i szkołach specjalnych.

Jak czytamy w literaturze przedmiotu dzieci i młodzież ze szkół specjalnych wykazuje większą skłonność do zachowań agresywnych niż ich normalni rówieśnicy. Cechuje ich bowiem większa skłonność charakterologiczna do tego typu zachowań, gdyż nie potrafią obiektywnie ocenić sytuacji ani zastosować mechanizmu obronnego racjonalizacji. Osoby upośledzone umysłowo wykazują trudności w dostosowaniu się do normalnych warunków społecznych oraz w realizacji swoich zadań życiowych.

Często utożsamiano związek zachowań agresywnych dzieci upośledzonych umysłowo ze środowiskiem, w jakim ono przebywa. Wyniki potwierdzające związek przestępczości ze środowiskiem, w jakim przebywa dana jednostka, uzyskała w swych badaniach Małgorzata Sitarczyk. Wyniki tych badań przedstawiały się w następujący sposób: około 80 % młodzieży przestępczej pochodzi z rodzin patologicznych – 67 % z rodzin dotkniętych alkoholizmem ojca; 51 % z rodzin, w których wystąpiły zachowania kryminalne dotyczące ojca, starszych braci lub też matki. Ponadto 80% badanej młodzieży przestępczej pochodzi z dużych miast. Znaczenie ma też struktura rodziny, a także poziom wykształcenia rodziców. Niemniej jednak należy pamiętać, że na zaburzenia przejawiające się często w zachowaniu agresywnym u dzieci upośledzonych umysłowo ma niewątpliwie sam niedorozwój umysłowy.

Uważano, że agresywność współwystępuje z obniżoną sprawnością intelektualną. Rozwój osób o obniżonej sprawności intelektualnej charakteryzuje zwykle niski stopień pewności siebie oraz zaniżona ocena własnej wartości. Powodem tego jest częsty brak odnoszenia sukcesów w trakcie wykonywania różnych czynności. W związku z tym sądzono, że zachowania agresywne są dogodnym sposobem podwyższania poczucia własnej wartości. Pojawieniu się zachowań agresywnych sprzyja także obniżona wrażliwość moralna oraz brak myślenia krytycznego u osób upośledzonych umysłowo. Zachowania agresywne mogą być konsekwencją

wielu innych zaburzeń charakteryzujących rozwój dzieci niepełnosprawnych umysłowo, zarówno związanych z trudnościami w uczeniu się, jak i z cechami charakterologicznymi. Za przyczynę tego stanu rzeczy podaje się zazwyczaj następujące czynniki:

- nienadażanie za osobami normalnymi w życiu społecznym;
- nieumiejętność przewidywania skutków swego postępowania;
- stałe poczucie krzywdy;
- brak samokrytycyzmu;
- niemożność osiągnięcia większości celów;
- przekonanie o własnej niskiej wartości;
- większa wrażliwość na sytuacje frustracyjne.

Upośledzenie umysłowe może być zatem czynnikiem wpływającym na zwiększenie poziomu zachowań agresywnych. Zarówno w literaturze przedmiotu, jak i w pracy spotykamy się ze zjawiskiem, kiedy to upośledzeni umysłowo, przebywający w zakładzie poprawczym lub w szkole specjalnej, wyróżniają się częstszym krytykowaniem poleceń nauczycieli – wychowawców, odmawianiem wykonania poleceń. Częściej niż innym wychowankom zdarzają się im także akty destrukcji.

Badania występowania agresji u osób upośledzonych umysłowo były domeną wielu specjalistów w tej dziedzinie. Pozwolę sobie przytoczyć niektóre z nich.

Z badań jakie przeprowadził Zdzisław Bartkiewicz wynika, że wychowankowie upośledzeni umysłowo częściej od pełnosprawnych rówieśników odczuwają cudzą agresję na sobie samym. Można przypuszczać, iż wiele ujawnionych przez nich zachowań agresywnych jest wynikiem chęci odwetu lub reakcji obronnej.

W tym miejscu powołałam się także na wyniki innych badań, które przeprowadził Andrzej Giryński. Podjął się on próby ukazania związku zachodzącego między reakcjami agresywnymi osób upośledzonych umysłowo a osiąganym przez nie statusem społecznym. Z przeprowadzonych przez niego badań wynika, że w przypadku osób o obniżonej sprawności umysłowej zachowania agresywne prowadzą do wytworzenia się u nich znacznego dystansu społecznego, który utrudnia, a nawet hamuje proces ich integracji ze środowiskiem. Zachowania te mogą być również przyczyną kształtowania się negatywnego obrazu psychologicznego osoby upośledzonej umysłowo.

Zauważa się i słusznie, że osoby upośledzone umysłowo są bardziej podejrzliwe i napastliwe fizycznie. Dowodzą tego badania prowadzone przez m.in. Skowrońską. Dominację napastliwości fizycznej w odniesieniu do dziewcząt potwierdzają A. Mikrut i S. Olszewski. Mając na celu uzyskanie odpowiedzi na pytania dotyczące form zachowań agresywnych i ich częstotliwości u młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim oraz różnic w zachowaniu agresywnym między dziewczętami a chłopcami przeprowadzono badania wśród wychowanków internatu Specjalnej Zasadniczej Szkoły Zawodowej. Uzyskane wyniki dowodzą, iż rozmiary zjawiska agresji wśród młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim można uznać jako znaczne. Zebrane dane ilustrują, że zdecydowana większość badanych przejawia zachowania agresywne, które stają się receptą na rozwiązanie różnego rodzaju problemów. Do form zachowań agresywnych należą: agresja fizyczna, słowna, werbalna, czyli agresja pośrednia. Przy czym okazało się, że występujące zachowania agresywne, zarówno pod względem formy i częstotliwości zasadniczo różnią się od siebie w zależności od płci badanych osób. Chłopcy wykazują większą gotowość do reagowania aktywnymi zachowaniami agresywnymi,

niż dziewczęta. Najczęściej jest to agresja fizyczna skierowana na rówieśników rzadziej na wychowawców. U dziewcząt proporcje są odwrotne. Zdecydowanie przeważa agresja werbalna traktowana jako środek w rozwiązywaniu konfliktów rówieśniczych oraz jako źródło rozładowania napięć. Wśród badanych pojawia się autoagresja wraz z tendencją do unikania złości. Także z przeprowadzonych przez Zbigniewa Bartkowicza badań w domu dziecka, zamieszkanym głównie przez dorosłe dziewczęta upośledzone umysłowo wynika, że do zachowań podatnych na szybkie, ale mało trwałe zmiany należą przede wszystkim niewłaściwe zachowania względem przełożonych, głównie lekceważenie, przeszkadzanie na lekcji. Mało podatne na zmiany okazały się takie zachowania jak: lekceważenie koleżanek, nieliczenie się z ich zdaniem, czy psucie im zabawy.

W badaniach nie stwierdzono istotnych statystycznie różnic w poziomie agresywności między dziewczętami upośledzonymi a nie upośledzonymi oraz między chłopcami z obu badanych grup. Jednak badania wykonane przez Bobek wykazują, że u dziewcząt upośledzonych występują nieświadome skłonności agresywne i samo-agresja fizyczna, zaś u chłopców upośledzonych pojawia się najczęściej samo-agresja emocjonalna. Natomiast dziewczęta nie upośledzone manifestują wrogość wobec otoczenia i agresję fizyczną, zaś chłopcy w normie intelektualnej przejawiają agresję pośrednią. Różnica między osobami upośledzonymi a nie upośledzonymi dotyczące częstości występowania samo-agresji fizycznej i emocjonalnej nie są statystycznie istotne. Większość badanych osób upośledzonych i nie upośledzonych posiada skłonności agresywne: agresję pośrednią, samo-agresję fizyczną, agresję fizyczną, wrogość wobec otoczenia. U połowy badanych stwierdzono samo-agresję emocjonalną. Bobek zauważyła również, że wysokiemu poziomowi agresji odpowiada niski poziom kontroli. Między osobami upośledzonymi umysłowo a w normie intelektualnej nie zachodzą istotne różnice, co do stopnia nasilenia agresywnego zachowania. Jedynie wśród młodzieży o prawidłowym poziomie rozwoju intelektualnego można zauważyć większą tendencję do manifestowania zachowań agresywnych.

Wyniki tych badań wskazują, iż pojawienie się wysokiego nasilenia zachowań agresywnych (werbalnych i fizycznych) nie jest charakterystyczne dla młodzieży upośledzonej umysłowo w stopniu lekkim. Młodzież ta nie różni się pod tym względem w sposób znaczący od młodzieży w normie intelektualnej. Dalej zwrócę szczególną uwagę na fakt, iż korzystając z wyników tych badań nie jest łatwo stwierdzić, czy u osób upośledzonych umysłowo występują zachowania agresywne częściej niż u osób w normie intelektualnej. Otóż przeprowadzone w późniejszym okresie dokładne badania przedstawione w literaturze przedmiotu wskazują, że osoby upośledzone umysłowo przejawiają zachowania agresywne w ten sam sposób i z podobną częstotliwością, co osoby w normie intelektualnej. Wydaje się, zatem, że zachowania agresywne nie są czynnikiem różnicującym w sposób istotny osoby upośledzone i osoby w normie intelektualnej.

Oczywiście na pewno dostrzec można istotne różnice w sposobie wyrażania agresji. Jest ona obecna wokół nas. Zwłaszcza nas pracowników ośrodków, szkół specjalnych w których przebywają i uczą się dzieci z upośledzeniem umysłowym.

Ponieważ:

- Dziecko o obniżonej sprawności umysłowej jest nadmiernie pobudzone wewnątrz, jeśli znajdzie się w niezwykłym środowisku, gdzie czuje się

gorzej traktowane. Łatwo wówczas mogą się u niego pojawić akty autodestrukcji lub agresji selektywnej, która ma na celu poprawę własnej pozycji.

- Zauważyć też można, iż u większości dzieci upośledzonych już w rozwoju osobniczym częściej pojawia się tendencja do negatywnych interakcji społecznych przejawiających się najczęściej w unikaniu kontaktu z otoczeniem, niż tendencje do pozytywnych interakcji społecznych - dążenia do nawiązania kontaktów. Dzieje się tak ponieważ są one częściej niż ich rówieśnicy w sposób jawny odrzucane przez rodziny, grupy rówieśnicze. Dlatego też bardzo ważnym elementem pracy z takim dzieckiem jest zapobieganie zjawisku agresji i rozwijanie kompetencji społecznych poprzez kształtowanie empatii, spostrzegania, rozumienia.

Agresja jest w każdym człowieku. Agresja jest w nas i wokół nas niezależnie od tego, czy uważani jesteśmy za osoby w pełni intelektualne, czy też upośledzone umysłowo.

Zdajemy sobie sprawę z tego, że całkowite wyeliminowanie zjawiska agresji szkolnej i związanych z nią problemów z naszego życia jest raczej niemożliwe. Możemy je tylko zredukować. Aby to zrobić należy zastosować odpowiedni program interwencyjny. Można go wdrożyć stosunkowo prostymi środkami. Aby nasze działania były skuteczne należy zastosować odpowiednie środki oddziaływania pedagogicznego.

Rozpoczynając pracę mającą na celu zminimalizowanie agresji i przemocy należy opracować poszczególne etapy postępowania.

- Pierwszym krokiem w zapobieganiu przemocy i agresji w szkole jest sprecyzowanie norm, zasad, reguł dotyczących życia w danej społeczności szkolnej. Dzieci muszą mieć jednoznacznie określone co im wolno, a czego nie, jakie zachowania są preferowane a co jest niedopuszczalne. Normy i zasady dotyczące agresji i przemocy oraz innych zasad życia w szkole powinny być sformułowane w sposób jasny i przystępny dla uczniów szczególnie dla uczniów upośledzonych umysłowo. Normy mogą być zapisane w różnych dokumentach i w różny sposób. Każda szkoła może opracować własną wersję. Najważniejsze jest, aby istniał przynajmniej jeden dokument stworzony specjalnie dla uczniów. Ustalenie norm powinno łączyć się z istnieniem systemu kar i konsekwencji.
- Uczniowie powinni mieć poczucie, że łamanie zasad pociąga za sobą określone sankcje. Nie wystarczy stworzyć zasady. Trzeba wprowadzić działania, które pozwolą te zasady ożywić, tak aby uczniowie je znali, rozumieli, pamiętali i stosowali. Każda szkoła musi dobrze znać swoją sytuację - na ile problem przemocy jej dotyczy i w jakim zakresie? Diagnoza powinna posłużyć stworzeniu mapy problemów i opracowaniu na jej podstawie programu zaradczego.
- We współczesnym świecie każda szkoła powinna prowadzić systematyczną edukację w zakresie problemu agresji i przemocy rówieśniczej. Działania profilaktyczne powinny objąć zarówno rodziców jak i uczniów. Rodzic powinien być sojusznikiem w przeciwdziałaniu przemocy w szkole, a nie dodatkowym problemem.
- Działania edukacyjne w klasach mogą obejmować, oprócz tworzenia systemu norm i zasad, tworzenie norm klasowych i prowadzenie zajęć warsztatowych dotyczących wiedzy o problemie oraz konkretnych umiejętności.

Działaniom w klasach mogą towarzyszyć działania ogólnoszkolne. Mogą to być np. dni przeciw przemocy lub pojedyncze akcje.

- Od początku swej obecności w szkole uczniowie muszą otrzymywać od nauczycieli jasny komunikat: „W tej szkole nie ma miejsca na przemoc i agresję”. Konsekwencją nauczycieli jest podstawą sukcesu. Na etapie wczesnego procesu wychowawczego nauczyciel – wychowawca, który jest atrakcyjnym wzorem dla uczniów, może spowodować zmniejszenie agresji. Przede wszystkim przez stanowczość wobec zachowań ucznia, ale jednocześnie akceptację jego osoby.
- Innym ważnym czynnikiem jest wspólny front działań nauczycieli w reagowaniu na zachowania uczniów. Zdarza się, że w szkole jeden nauczyciel reaguje krzykiem, a inny próbuje rozmawiać z uczniem; jeden zwraca uwagę na wyśmiewanie, inny nie reaguje na takie „błahostki”.

Jak pokreśliłam wcześniej: Zjawiska agresji nie da się całkowicie wyeliminować. Ważne jest jednak, aby jej się przeciwstawić i podjąć działania profilaktyczne. Podsumowując, dodam że wielkim zadaniem oświaty jest podjęcie konkretnych działań mających na celu przeciwdziałanie zjawisku przemocy i agresji. Jednym z takich działań mogłoby być przystąpienie placówek do realizowania profilaktycznych programów przeciw agresji i przemocy lub stworzenie własnego programu walki z w/w patologiami zgodnie z potrzebami szkoły. W Specjalnym Ośrodku Szkolno – Wychowawczy im. M. Grzegorzewskiej w Puławach, w której pracuję został opracowany przez grono pedagogiczne „Program profilaktyczny”. Program ten jest konsekwentnie wdrażany w życie przez wszystkich pracowników Ośrodka. Sądzę, że przyniesie on pożądane efekty i w pewnym zakresie zmniejszy agresję i przemoc wśród naszych uczniów. Grupa nauczycieli ukończyła kurs „Spójrz inaczej”, „Spójrz inaczej na agresję”, „Agresja i przemoc”, „Trzy koła” w związku z tym na lekcjach przeznaczonych do dyspozycji wychowawcy może śmiało realizować tematy poświęcone problemowi agresji istniejącej w nas i wokół nas. W Ośrodku organizowano także w ostatnim czasie warsztaty dla nauczycieli pod hasłem: „Teoretyczna perspektywa rozumienia agresji”. Zajmowano się na nich teorią dotyczącą różnych sposobów pojmowania agresji także w odniesieniu do osób upośledzonych umysłowo. Ponadto opracowano diagnozę zachowań agresywnych uczniów SOSW, która posłuży do dalszej, bardziej efektywnej pracy z dziećmi. Opracowano również biuletyn, który stanowi teoretyczną bazę podejmowanych przez nauczycieli – wychowawców Specjalnego Ośrodka Szkolno – Wychowawczego działań zmierzających do powstrzymania agresji na terenie placówki.

Efektywność ograniczenia agresji w nas i wokół nas można próbować osiągnąć wieloma metodami, między innymi tymi wymienionymi wyżej. Jednak jak mawiała twórczyni pedagogiki specjalnej Maria Grzegorzewska: „nie ma kaleki jest człowiek” należy pamiętać, aby w podjętych działaniach zawsze widzieć człowieka z jego balastem i jego trudnościami, niezależnie czy jest upośledzony umysłowo czy w normie intelektualnej.

Literatura:

Materiały warsztatowe z kursu „Skuteczne sposoby walki z agresją”, zorganizowanego przez METIS Katowice 2004

Materiały szkoleniowe z otwartego Zespołu Samokształceniowego dotyczącego psychoprofilaktyki szkolnej pt. „Perspektywa rozumienia problemu agresji”, Puławy 2001

Bartkiewicz Z.: *Konfliktowość upośledzonych umysłowo jako przedmiot oddziaływań terapeutycznych*. W: Chodakowska (red): *Dziecko niepełnosprawne w rodzinie*. Lublin 1995

-
- Dykcik W. (red): *Pedagogika Specjalna*. Poznań 1998
- Kołodziejczyk J., Kołodziejczyk T., Czerniewska E.: *Spójrz inaczej na agresję*. Starachowice 1998
- Kościńska M.: *Upośledzenie umysłowe a rozwój społeczny*. Warszawa 1984
- Kościński R.: *Funkcjonowanie psychospołeczne osób niepełnosprawnych umysłowo*. Warszawa 1996
- Mikrut A.: *Agresja u osób upośledzonych umysłowo-uwarunkowania i przejawy*. W: J. Pilecki, S. Olszewski: *Wspomaganie rozwoju osób niepełnosprawnych*. Warszawa 2000
- Minczakiewicz E.: *Postawy rodzicielskie a sytuacja szkolna uczniów z zaburzeniami mowy*. „Zagadnienia Wychowawcze a Zdrowie Psychiczne” 1988, nr 1
- Opiat J.: *Kształcenie dzieci upośledzonych umysłowo*. Warszawa 1994
- Pilińkiewicz M.: *Techniki socjometryczne. Wprowadzenie do badań*. Psychologia wychowawcza 1962
- Pilecki J., Pilecka Wł., Baran J.: *Wychowanie dzieci o obniżonej sprawności umysłowej w internacie*. Kraków 1997
- Sękowska Z.: *Wprowadzenie do pedagogiki specjalnej*. Warszawa 1998
- Skorny Z.: *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. Warszawa 1968
- Skorny Z.: *Psychologia wychowawcza dla nauczycieli*. Warszawa 1992
- Sponek H.: *Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne*. Warszawa 1985
- Zagrodzka J.: *Skąd w nas tyle zła*. „Wiedza i Życie” 1999, nr 11
- Zajączkowski K.: *Dzieci niedostosowane społecznie w szkole*. „Nowa Szkoła” 1998